

Divan Şiiri Kaynaklığında Osmanlı'da Bazı Siyasi ve Sosyal Dinamikler

ALİ CAŇCELİK¹

Öz: Her sanat eseri, içinden çıktığı toplumun karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Bu özelliklerde milli tefekkür, hissiyat ve refleksler yatmaktadır. Divan şiiri, Osmanlı döneminde ortaya çıkan en olgun sanatlardan biridir. Bu çalışma göstermektedir ki Divan şiiri birçok açıdan kaynaktır. Tarihî hadiseler şahsî ve toplumsal yorumlar sunabilmekte; olayların arkasındaki psikolojik gerçekliğe ışık tutabilmekte; Osmanlı Devlet ve toplumunun tefekkür, hissiyat ve reflekslerini yansıtabilmektedir. Bunlarla birlikte bu çalışma, bazı konuları da sorgulamaktadır: Divan şiiri belirli bir zaman diliminde ortaya çıkmış ve sönmüş bir sanat mıdır? Bugünkü devlet, toplum ve ferde söyleyecek bir sözü kalmamış mıdır? Divan şiirinden bugüne yansıyan Osmanlıya ait esaslar nelerdir ve bu çağda yaşayan insanlara tevarüs etmemiş midir? Bu sorular eşliğinde örnek olaylar üzerinde incelemeler ve yorumlar geliştirilmiştir. Divan şiirindeki söz konusu hususlar, dönemin mensur metinleri tarafından desteklenmektedir. **Anahtar Kelimeler:** 16. Yüzyıl Divan Şiiri, tarih kaynağı, duygu tarihi, Tevârih-i Âl-i Osman.

Some Political and Social Dynamics in the Ottoman with special reference to Diwan Poetry

Abstract: Each work of art has the characteristics of the society that it emerges from. These elements include the national thinking, feelings and reflex actions. Diwan poetry and Tawârih-i Âl-i Othmân are one of the most mature works of art which reflects these attributes of the Ottoman. This study which about 16th Diwan poetries shows that Diwan poetry serves as a source in many aspects. It makes valuable individual and social contributions to historical events, sheds some light on the psychological reality behind events, and reflects the thinking, feelings and reflex actions of the Ottoman State and society. Tawârih-i Âl-i Othmân, on the other

¹ Yrd. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatı ABD, alicancelik@gmail.com.

side, shares the viewpoint that the poet represents. This study also examines some further subjects: Is Diwan poetry an art that had emerged in a certain time and died down after a period? Does it still have anything to say to current state, society and individuals? What are the aspects Diwan poetry reveal today about the Ottoman, and weren't they inherited by modern Turkish people? In view of these questions, sample events are examined and analyzed. Literary prose of the relevant period supports what Diwan poetry points out.

Keywords: 16th Diwan poetry, source of history, history of emotion, Tawārikh-i Āl-i Othmān.

Giriş

Sanat eserleri, içinde yetiştiği devleti, toplumu ve bireyi milletin sahip olduğu değişmez genetik yapılarına bağlı kalarak yansıtmaktadır. Divan şiiri bu çerçevede ele alınması gereken edebî geleneklerin başında gelmektedir. Bu manada Divan şiirinin Osmanlıların tarih anlayışına, tefekkürüne ve duygusuna kaynaklık ettiği söylenebilir.

Divan şiirinin kaynaklığını ortaya koymak, şiirin kendine mahsus diliyle tarihî şahıs ve olayları incelemekle mümkündür. Divan şiirinin kendi üslup ve yöntemiyle birtakım hususlara işaret etmesi, bilimsel bir kaynağın üslup ve yönteminden şüphesiz farklılık göstermektedir. Bunun temelinde tarihî şahıs ve olaylara, dönemin inanç, kültür ve geleneklerine; devlet, iktidar ve tebaa anlayışına şairin kişisel penceresinden bakması yatmaktadır. Bu bakış, büyük bir tarih çizgisine dizilmiş siyasi, tarihî, askerî ve kültürel unsurları milli bir inanış ve bakış açısıyla ortaya koymaktadır.

Divan şiiri sahip olduğu geçmişin birikimi ve onları yorumlama kabiliyeti sayesinde, birçok ilim ve sanat eserleri gibi ferdi ve toplumun bilinçaltıyla irtibat kurmakta ve onu bilinçlendirmekte; milleti ortak hedef etrafında toplama konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Müslüman ve Türk devletlerine nispeten Osmanlı Devletinin bu kadar uzun yaşamasının sebeplerinden birisi ve en önemlisi toplumu uzun yıllar içinde ortak amaç etrafında birleştirmesindedir. Ortak amaç ise “Devlet-i ebed-müddet”tir. Bunda etkin rol oynayan sanatların başında ise Divan şiiri gelmektedir, denilebilir.

Divan şiiri, toplumu ortak amaç etrafında birleştirme ve sonraki nesillere de bu amacı aktarma noktasında son derece önemlidir ve bu amaçla da değerlendirilmelidir. Toplumun fikir dünyasını ve hayatını etkin bir biçimde yansıtmakta; geçmişi ve geleceği tarihsel örgülerle birbirine bağlamaktadır. Divan şiiri, hayatın şartları içinde yetişen, ondan son derece istifade eden ve her an güncellenen canlı bir organizma vasfına sahip olduğu için bu vazifeyi tabii olarak ifa etmektedir. Bunu icra ederken din ve tasavvuf, tarih ve sosyal hayat, ilim ve felsefe ve ayrıca estetik değerler sistemi gibi hayatın bütün unsurlarından beslenmektedir.

Bugünkü hadiselerle bakıldığında Türkiye'nin üstlenmek istediği rol ve dünya düzeninde etkin kılmak istediği sistem, yüzlerce yıl geriye gidildiğinde yine karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin amaçlarını gerçekleştirecek araçlar, bugün de kendisini göstermektedir. Bunların en barizlerinden birisi uzak-yakın coğrafyalarda yaşayan mazlum insanlara devlet ve toplum olarak el uzatılmasıdır. Osmanlı vakıf sistemi bugün de Osmanlı dönemindeki sistemli yapısıyla olmasa da tüm canlılığıyla ancak farklı şekillerde işlemektedir.

Osmanlı Devletinin güçlü olduğu zamanlarda, başka devletleri ve milletleri himaye etmiş olması bugün Türkiye'den de benzer bir beklenti oluşturmaktadır. Bugün dünya üzerinde farklı şekillerle var olan haksız uygulamalara karşı Türkiye'nin mazlumların ümidi konumunda olması tesadüfî bir durum olarak görülmemelidir. Divan şiirinde sultanların tüm insanlığın hâmesi olmaları, fitneyle mücadele etmeleri, din ve dünyanın birliğini sağlamaları ve bu beklentilerin sürekli kendilerine yöneltilmesi sıradan ve rastgele seçilen methiye malzemeleri olarak değerlendirilmemelidir.

Divan şiirinin sanatsal incelikleri, tarihî, kültürel ve sosyal olgu ve olayları barındırması, bugün yaşayan Türklerin dünya görüşlerine; devlet ve toplum yapısına; yönetici ve yönetim sistemine söyleyecek sözleri ve esasları yok mudur? O esaslar anlaşılabilir midir? Hadiseler şiire nasıl yansımıştır? Şair, nasıl bir bakış açısıyla kendi döneminin meselelerine yaklaşmıştır? Bu soruların Divan şiirini farklı boyutlarda değerlendirme ihtiyacını doğuracağı söylenebilir.

1. Divan Şiirinin Kaynaklık Biçimi ve Meselelere Yaklaşım Yöntemi

Divan şiirinde realitenin daima bulunduğu bilinen bir gerçektir (Tarlan, 1981: 21). Ancak bu realitenin belli bir zaman ve mekân diliminde gerçekleştiği unutulmamalıdır. Zira geçmişte yaşamış bir insanı veya toplumu görmeden tanımak; onun düşünce ve eylem dünyasına girmek ile mümkündür. Ancak ona ait dünyaya girdikten sonra tarihe bıraktığı fikirler ve eylemler üzerinde düşünmek, bunları yorumlamak ve değerlendirmek gerekmektedir (Ökten, 2012: 143-144).

Şair ve yazarlar, tam anlamıyla çağın aynası, şahidi ve zabitidir. Şahitliklerini doğru zeminde incelemek ve anlamak için toplumsal-tarihsel bağlamın (Armağan, 1982: 160) yanında yazarın kimliğini ve kişiliğini de dikkate almak (Fazlıoğlu, 2011: 19; Tarlan, 1981: 45) önemlidir. Bu sebeple dönem, kendi mantığı çerçevesinde ortaya konmalı ve kendi diliyle okunmalıdır (Armağan, 1982: 191; Fazlıoğlu, 2011: 20). Şiirin tarih kaynaklığı tam da burada kendini göstermektedir. Bu kaynaklık, kişiye geçmişe ait düşüncenin etrafında oluşan hayal âlemine, tarihî dekora nüfuz etmeyi sağlayacaktır. (Tarlan, 1981: 197-198).

Divan şiiri, öncelikle ele aldığı şahıs, olay ve olguların varlığına dair bir kanıt ortaya koymaktadır. (Yavuz, 2003: 51-56; Collingwood, 2010: 47) Bu kanıt, objektif kanıt isteyen tarih bilimine (Collingwood, 2010: 331) belge sunmak değildir. Bu yaklaşım araştırmacıyı, tarih biliminde bir yanılısma olarak kabul edilmiş “Kesinlik

Yanılsaması”na (Collingwood, 2010: 43) düşmekten koruyacaktır ki Divan şiiri, keskinliği değil kendisine akseden tarihî olay ve olgular üzerindeki algısını ortaya koymaktadır.

Şurası da mühimdir ki, tarihin ve şiirin hususî özellikleri ve bakış açıları, birbirinin zıddı değil birbirini farklı açılardan tamamlayan parçalardır. Andrews’in şu tespitleri bu önemi çok yerinde ifade etmektedir:

“Davranışları anlatmak şiirin doğasında yoktur. [...] Eğer insanların gerçekten nasıl davrandığını ortaya çıkarmak istiyorsak, tarihlere, arşiv belgelerine vb. bakmalıyız; gelgelelim, eğer psikolojik gerçeklikle, insanların davranışlarını nasıl yorumladıklarıyla ilgileniyorsak, şiir çok değerli bir kaynaktır. İnsan deneyiminin bu iki yönü -tarihsel bakış ve şiirsel bakış, davranış ile davranışın yorumu- sürekli etkileşim içindedirler. Her birinin diğerinin şekillenmesinde payı vardır.” (Andrews, 2000: 116)

Psikolojik gerçeklikten hareketle şiirin bugüne yansıttığı tarihin bir “duygu tarihi” olduğu söylenebilir. Divan şiiri üzerinden sürülen iz, duygu tarihine ait kodların izidir. Burada, duyguyu insanî arzu ve hazların dışında bir zemine oturtmak gerekir. Erol Güngör, milli tarih şuurunu izah ederken “şuur”u “duygu” ile ifade etmektedir. “Duygu”, bu açıdan bakıldığında tarihin yorumunda hâkim bir etken olarak karşımıza çıkar:

“Millî tarih şuur, görüldüğü gibi basit bir tarih bilgisinden ibaret değildir. Buradaki şuur kelimesi bilgi ile birlikte ve belki ondan daha çok duygu manasında anlaşılmalıdır. İnsanla tarih arasında -tıpkı insanın kendi hayatına ait olaylarda olduğu gibi- bir hissî bağıllık kurulduğu takdirde o zaman insan-tarih özdeşleşmesi (identification) mümkün olacaktır. Bir milletin fertleri o millete ait tarihin büyük olaylarını kendi özel geçmişlerinin olayları halinde görmeye başlayınca bu özdeşleşme olmaktadır.” (Güngör, 2003: 76).

Erol Güngör’ün “millî şuur” olarak ifade ettiği mefhumu Fernand Braudel “ulusal bilinç” olarak ifade eder ve onsuz bir ulusal bilincin yaşamasının imkânsızlığını belirtir:

“Büyük sorun, tarihin o olmaksızın hiçbir ulusal bilincin yaşamasını olanaksız kılan bir unsur olmasıdır. Ve bu bilinç olmadan, tıpkı Fransa’da olduğu gibi İtalya’da da ne özgün kültür ne de gerçek uygarlık olabilir.” (Braudel, 2006: 21).

İnsan hayatında *zihnî* ve *teessürî*¹ olmak üzere iki boyut bulunmaktadır. *Teessürî* boyut *zihnî* alanı nüfuzu altına almaktadır (Tarlan, 1981: 83). Bu açıdan bakıldığı zaman *duygu*, *teessürî hayat* sınırları içinde olup biten bütün olaylardan,

1 Teessür için F. Steingass, “Making an impression (izlenim bırakmak), leaving a mark (iz bırakmak)”; Devellioğlu, “bir şeyin tesirini duyma; hüzünlü içlenme, hislenme vb.” anlamlarını verir (Devellioğlu, 1993: 1056).

yaşananların karmaşıklığından sonra kalan ve zihni kuşatan “nüfuz, intiba, iz” olarak değerlendirilebilir.² Bu tanım çerçevesinde anlaşıldığı zaman duygu, araştırmacıya bir milletin sanatını incelemek için toplumun ruhuna inebilme kabiliyetini kazandıracaktır. Bu minvalde Tarlan’ın “Bir millet ne kadar istese iç benliğinden sıyrılamaz.” (Tarlan, 1981: 48) ifadesindeki “İç Benlik” kavramı ile V. Pareto’na ait olan “belirli bir toplumun değişmez ve ebedî kimliğini biçimlendiren olgular” (Vergin, 2008: 125) ifadesi “duygu” ile kastedilen olguyu idrak ve izah etmeye yardımcı olacaktır. Zamana ve şartlara göre değişen fert, cemiyet ve devlet modelinden ve izâfî değerlerden sonra maziden bugüne kalan duygu, Divan şiirinde çağın insanına millî ve kültürel genetik kodlarını hatırlatmakta, canlandırmakta, yaşatmakta ve şuuruna heyecan vermektedir. Okuyucu onun sayesinde geçmişte asılı duran duygu ve düşünce âlemine girebilmektedir (Tarlan, 1981: 199).

Yukarıdaki satırlarda ısrarla vurgulanmaya çalışılan husus şudur ki, düşünce ve düşünce sistemi nasıl belli bir disiplin halini almışsa ve bilimsel olarak incelenmekteyse, aynı bilimsel yaklaşımlarla “duygu” ve “duygu sistemi”nin de ayrı bir alan olarak oluşturulmaya ve incelenmeye değer kabul edilmesi gerekir. Divan şiiri bu yönde yapılması gereken bilimsel çalışmalar için kaynak olarak değerlendirilme imkân ve potansiyeline sahiptir.

Divan şiirinin milletin duygu sistemi konusundaki kaynaklığı, içinde barındırdığı tarih şuru ile ilgilidir. Tarih şuru ise tarihin akışına karşı millî bir görüş sahibi olmayı; tarihî parçaları manalı bir bütün içinde görmeyi gerektirmektedir. Bunun için insanın ait olduğu inanç ve kültürün duygu ve reflekslerini tanıması ve onlara sahip olması gerekmektedir. Ayrıca tarihin bir şuur halinde insan zihninde yer alması, insanın ait olduğu değerler sisteminde kendi tarihinin nasıl algılandığını bilmesiyle mümkündür. Tarih basit vakıalar yığınınından ibaret değil; bugünkü kaderi çizen manalı bir zincirin halkaları olarak algılanmalıdır. Bu algı sayesinde tarih, hem bugün hem de geleceğe dair anlamlı sonuçlar doğuracaktır. Ancak şuur, insan zihninde bir sistem olarak yerleşemezse tarih, anlaşılması güç birer olaylar yığını haline gelecektir (Güngör, 2003: 75).

Şurası göz ardı edilmemelidir ki, Divan şiirinin sembolik dili bir taraftan aklî boyuta, diğer taraftan duygu boyutuna hitap etmektedir. Şiire akseden değerlerin lafzî biçimleri ve şerhleri akla hitap etmekteyken semboller üzerinden yapılan göndermeler duygusal alana hitap etmektedir (Ökten, 2008: 438). Ayrıca bu sembollerin işaret ettikleri alanda, gerçek hayattaki yaşanmışlıktan kalan ve hayatın bütünü kapsayan izler bulunmaktadır. Çünkü “İmgelem gücüyle yepyeni, hiç yaşanmamış bir duygunun yaratılması imkânsızdır.” (Andrews, 2000: 140)

2 Bu konuda geniş açıklama için bkz. Topçu, 1998: 159-162. Ayrıca aynı eserin 68. sayfasında duygunun kültürü oluşturan temel elementlerden biri olduğu ifade edilmektedir: “Kültür kelimesiyle akla gelen sadece bilgi değildir. Duygular ve değer hükümleri de kültür kelimesinin ifadesi içine girerler. Şöyle ki, bir milletin kültürü onun umumî olan ve hâdiselere reaksiyon teşkil eden duygularıyla bütün tarihi içerisinde meydana getirdiği değer hükümlerinden ibarettir.”

Metnin semboller aracılığıyla kazandığı duygusal içerik sadece şairin şahsıyla ilişkili veya şairin kendisinden doğan bir boyut değildir. Uzun dönemler içerisinde şairlerin eserlerinde devam edegelen duygusal öğeler, o şairin ortaya çıktığı toplumun duygusal niteliğini, ruh hallerini ve motivasyonlarını ortaya koymaktadır. Bu minvalde şiirdeki olgu ve algılar, onlara biçim veren köklü tutumların ortak yansımasıdır. Toplumsal davranışın arkasında saklı duran duygu karakteri, sanat eserlerinde ve özel olarak şiirde ortaya çıkmaktadır. Zira şiirin duygu içeriği, anlamını doğrudan ortak yaşıttan almaktadır. Ondan soyutlandığı zaman hiçbir anlam ifade edemeyecektir. İnsan ilişkileri ancak duygu açısından bakıldığında anlam kazanacaktır. (Andrews, 2000: 142). Osmanlı kültür dünyası açısından değerlendirildiğinde bunun kaynakları arasında Divan şiirini görmek mümkündür.

Şiirin bağlanması, bütünleşmesi gereken unsuru Christopher Caudwell, “*derin duygusal dürtüler*” şeklinde açıklar ve bunu “*ana düzenleyici kuvvet*” olarak değerlendirir. Şiirin sunduğu deneyimlenen duygu, çoğu kişinin deneyiminde sessiz, bilinçdışı vardır. Ancak şiirde işlenen deneyim, genel olmalı; sanatçıya veya birkaç kişiye mahsus çelişkili bir deneyim olmamalı, çoğu kişinin deneyiminde, sessiz, bilinçdışı olarak var olmalıdır (Andrews, 2000: 142).

2. Divan Şiirinin Kaynaklığıyla İlgili Bazı Hususlar

48

Klasik şiir, değişmeyecek yasalara sahip olan matematik gibi kesinlik üzerine bina edilememekte, gözlem ve deney bilimleri gibi laboratuvar ortamında suni şartlarda incelenememektedir (King, 2010: 1-19). Mazide olup bitmiş tarihfî ve sosyal hadiseleri inceleyen sosyal bilimci bir “kesinlik” yakalamak amacıyla kendi istekleri doğrultusunda laboratuvar koşullarında inceleme konularını oluşturamaz. Ayrıca doğa bilimleri, “değişmez ya da yenilenen özellikler” (Collingwood, 2010: 328-329) ile gerçekleşirken tarihteki olaylar değişmez yasalarla gerçekleşmezler. Yine doğa bilimindeki hakikat gözlem ve deneylerle uyuşup uyuşmadığı ölçüsünde ortaya çıkarken (King, 2010: 18) tarih gibi bir toplum bilimindeki hakikat ise kurgusal, öznel bir yöne de sahiptir. Bu kurgu yazarın yetiştiği toplumun sahip olduğu inanç, gelenek gibi etkenlerle biçimlenerek ortaya çıkmaktadır. Bu sebeptendir ki şahıs, kurum ya da olaylar muhtelif cepheleriyle muhtelif zamanlarda ve yine muhtelif kalemlerden tekrar tekrar yorumlanmaktadır.

Şahıslar ve olaylar, bazen farklı yönleriyle gözler önüne serilmekte hatta bu yönleri bazen birbirinin zıddı olabilmektedir. Tarihin akışı içinde insan, farklı tavırlar ve söylemler veyahut özellikler sergileyebilir. Bu farklılıklar ve değişimler, çok hızlı veya yavaş gerçekleşebilir; fakat bu süreçlerin ne anlama geldiğini açıklayabilmek için bu tür olayları daha uzun bir tarihsel perspektife yerleştirmek gerekir. Çünkü incelenen dönem tarih sınırlarında kalmış bir dönemdir, bundan dolayıdır ki insanoğlunun bütün etkinlik alanlarını ihata edecek genişlikte ele alınmalı ve anlaşılmalıdır (Özdalga, 2009: 11-12). Dolayısıyla bir şairin bir şahıs hakkındaki övgüsü o şahsın tamamen ve hayatı boyunca övgüye mazhar olan

özellikleriyle hayatını idame ettirdiği anlamına gelmez. Aynı şekilde yerilen bir şahıs tamamen ve hayatı boyunca yerildiği bir tavır, davranış ve söylem özelliğini ömrü boyunca üzerinde taşımayabilir. Bunun en bariz örneklerinden biri Taşlıcalı Yahya Bey ve Sadrazam Rüstem Paşa arasında görülmektedir. Yahya Bey, bir kasidesinde “*Sükûneti, sabrı oldukça geniş, deniz gibi temizdir. Sert sözle insanı rencide etmez.*” (Yahya Bey, 1977: k. 23/26) ve “*Şefkat ve merhameti bol, cömertliği ve iltifatı çoktur. Cömertlik ve iltifatın mazharı, zamanın şartlarının ıslah edenidir.*” (Yahya Bey, 1977: k. 22/23) sözleriyle Sadrazam Rüstem Paşa'nın hem yumuşak sözlülüğünü hem de cömertliğini över. Ancak Şehzâde Mustafa olayından dolayı Rüstem Paşa ile arası açılır, bununla da kalmaz hem Rüstem Paşa'dan azar işitir hem de elinden mütevellilik alınır (Âşık Çelebi, 2010: 677; Şentürk, 1999: 391). Bu hadiseden sonra Rüstem Paşa'nın övdüğü yönleri şiirlerinde görülmez. Bu bilgi ve tecrübe tarihî dönem içinde oluşmuş bazı tarihî şartların varlığına işaret eder. Bu şartlardan biri, *iktidarın kendisine itaat edene iltifat etmesidir*. Yahya Bey (1977: k. 23/23), bunu kendi şiir diliyle ifade eder:

Şükür Hudâya ki bir kulu pâdişâhumuzun

Mutî'î olana eyler bu denlü ihsânı

“*Allah'a şükür ki padişahımızın bir kulu kendisine itaat edene bu kadar çok ihsanda bulunur.*”

İncelenen tarihî dönem, öncesi ve sonrasında ortaya çıkan eserlerle de incelenmelidir; çünkü farklı dönemlerdeki bilgi ve tecrübeler, birbirlerine ışık tutabilmektedir.

Şiir dili çok yüksek bir telmih ve çoğul anlam potansiyeline sahip (Andrews, 2000: 79) olduğu için şiirde, doğrudan anlatılan tarihî unsurların yanı sıra muhtelif benzetmeler, imalar ve atıflarla işaret olunan unsurlar da dikkate alınmalıdır. Mesela “berf”, “hatem” ve “hançer” gibi redifli kasidelerde, şahsî özelliklere edebî sanatlarla işaret edilmektedir. Bu tür işaretler de değerlendirilmeli ve tarihteki yeri tespit edilmeye çalışılmalıdır.

Tarihî unsurlar, şiire hayal dünyasından yansıdığı için şairin niyetinin kat'î bir tarih kaydı düşmek³ olmadığı söylenebilir. Hangi olayı anlattığı bizzat şiirde anlaşılabilir. Bundan dolayı şiire ilham veren olay, kronik eserlerde tespit edilememiş olabilir. Bu sebeple de şiirde geçen ilgili unsur, şairin yaşadığı zaman dilimi içerisinde cereyan eden başka bir olayla açıklanabilir. Mesela bir şiirde Osmanlı'nın İran'ı harabe haline getirdiğinden bahsetmektedir; ancak bu olayın hangi seferde meydana geldiğine dair bir kayıt söz konusu değildir. Bu durumda şiirin kime takdim edildiği; şairin şahit olabileceği veya duyabileceği seferin hangisi olduğu tespit edilmeli sonra da kronik eserde tespiti yapılmalı, şiirde

3 Tarih düşürme tekniğiyle meydana getirilmiş manzumeleri istisna tutmamız gerekir. Çünkü bir olayın tarihini kayıt altına almak için tertip edilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, 2006: 39-56.

geçen yönleriyle üzerinde çalışılmalı ve bu şekilde şiirdeki tarihî unsur ile tarih kaynağındaki metin karşılaştırılmalıdır.⁴

Metin karşılaştırması yapılırken şiirde geçen bir unsur kaynak metin tarafından doğrulanmıyorsa, ilgili şahsı itham etmekten uzak durmaya çalışılmalıdır. Üçüncü, dördüncü kaynaklarla sağlama yapılmalıdır. Buna imkân verecek sayıda kaynak mevcut değilse bugünün gözüyle bir yargıya gitmekten imtina etmelidir.

Kaynaklar kullanılırken, eser sahibinin olaya en yakın kişi olmasına dikkat edilmelidir. Bunu sağlamak için ise eser sahiplerinin olaya tanıklık derecelerine, ayrıca doğum ve ölüm tarihleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Efsanevî ve kozmik unsurları doğrudan tarihî kaynak olarak kullanmaktan kaçınılmalıdır. Divanlarda geçen dinî, efsanevî, kozmik ve mitolojik unsurlar ilgili şahsa ait somut veya kaynakla desteklenebilecek bir benzetme unsuru olarak yer alınca incelemeye tabi tutulmalıdır. Ayrıca mübalağalı anlatımlarda gerçek bir olaya işaret ediliyorsa olayın gerçekliği üzerinde durulmalı, mübalağalı kısımlar gerçeklik açısından dikkate alınmamalıdır. Münirî (ö. 1520), “Der-Medh-i Sultân Bâyezîd Hân Halledellâhü Milkehû” başlığıyla Sultan II. Bayezid’e (d. 1481-ö.1512) sunduğu bir kasidesinde, padişah adına hutbe okunması geleneğine işaret etmektedir. Ancak şair, bunu oldukça abartılı bir biçimde yapmış ve hutbeyi Cebraîl’e okutmuştur:

Cüz-hutbe-i celâl-i to kâr-ı diger ne-şod

Cibrîl-râ ki küngüre-i arş minberest Münîrî Divanı, k. 10/29

“Cebraîl’e isminin büyüklüğüne hutbe okumaktan başka bir iş yoktur. (Bunun için) arşın zirvesi ona minber olmuştur.”

Burada önemli olan padişah adına hutbe okunup okunmadığıdır. Yapılması gereken, Cebraîl’in okuma imkânı olmaması dolayısıyla bu bilgiyi yok saymak yerine hutbe okunma geleneğinin veya eyleminin olup olmadığı hususunda inceleme yapmaktır.

Şiirde geçen tarihî unsurun bizzat kendisi, tarihî kaynakta bulunamamış ise benzer bir olayla desteklenmelidir. Aynı padişahın bir olayında geçen unsurlar başka olayın unsurlarıyla özdeşse şiir başka bir olay ile açıklanmalıdır. Mesela Kanunî Sultan Süleyman’ın Nevruz mevsiminde Edirne’de ava çıkması anlatılmaktadır. Tespit edilen kaynakta bir seferden dönüşü esnasında kış mevsiminden önce Edirne’de av yaptığı anlatılmaktadır. Şiir genel av tasvirleri yaptığı için her iki avda da aynı tasvirlerin karşılığını bulmak mümkündür. Bu sebeple kaside, aynı biçimdeki başka bir olay ile izah edilmiştir:

4 Bu yöntem farklı yüzyıllardaki belgeleri birbirinin yerine değerlendirme şeklinde yapılan yanlışlıkla eşdeğer tutulmamalıdır. Aynı yüzyıldaki kurumsal ve geleneksel yapının benzerliğine dayanarak şiir ve tarih kaynağı karşılaştırılmıştır. Farklı yüzyıllardaki uygulamaları aynı kaynakla açıklama yanlışlığı için bkz. Ertuğ, 2007: 3.

“Tazılarun bendi alınıp bâzîler salındı. Ol vuhûş u tuyûr içine velvele düsüp birbirine koyuldılar. Tazılarun dendânı hançer-i hûn-feşân olup bâzîlerün minkârî nîşter-i dimârîz oldu. Hûn-ı cânâvar ile ol sahrâ fezâ-yı Bedahşan'a dönüp katarât-ı hûnile pür-la'l ü yevâkît oldu.” (Topal, 2008: 196-197)

3. Örnek İncelemeler

Bu bölümde bazı örnekler seçilmiş; üzerinde kısa incelemeler ve yorumlar yapılmıştır. Zikredilen özellikler diğer padişahlar ve dönemlerde de geçerli olan karakteristik yapı taşımaktadırlar.

3.1. Osmanlı Sultanı: Allah'ın Gölgesi, Velâyet Sahibi; Din ve Dünya Padişahı

Bu başlık altında alıntılanan beyitler, Sultan II. Bayezid'in din ve dünya padişahı, Allah'ın gölgesi ve İslam'ın uygulayıcısı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca dikkat çeken bir nokta vardır ki henüz hilafet Osmanlı'ya geçmemişken Osmanlı askerlerinin “Hilafet askerleri” olarak tanımlanmasıdır:

Ân mihr-i çarh-ı saltanat u haşmet ü celâl

Zill-i Hudâ vü devlet-i dîn-i Peyamberest Münîrî Divanı, k. 10/4.

“Saltanat, haşmet ve yücelik feleğinin güneşi olan (padişah) Allah'ın gölgesi ve Hz. Peygamber'in dininin saadetidir.”

Dil sabâh-ı 'îd-i vasla ey şeh-i dünyâ vü dîn

İrdi mihr-i tal'atun birle yine şükr-i Hudâ Münîrî Divanı, k. 12/18.

“Ey dîn ve dünyanın sultanı! Gönül, vuslat bayramının sabahına, Allah'a şükürler olsun ki yine güzel yüzünün güneşiyle erdi.”

Mesned-i şer'î Resûl ol şâh-ı ins ü cân k'odur

Gül gibi vech-i hasen birle şeh-i Yûsuf-şiyem Münîrî Divanı, k. 11/37.

“Gül gibi güzel yüzüyle Yusuf huylu padişah, insan ve cinlerin sultanı olan Peygamberin şeriatının dayanağıdır.”

Yukarıda II. Bayezid'in eli altındaki toprakları İslamî hassasiyetlere idare ettiği, adaletle hükmettiği ifade edilmektedir. II. Bayezid devrini de idrak etmiş olan Tursun Bey, eserinde bu ifadeleri destekler. Devrindeki adaletin göstergesi olarak da fitne ve fesadın kesilmesini gösterir:

“Çün ecnâs-ı mekârim-i ahlâk vâsıta-i kalem ile tahrir olundu, diledüm ki zât-ı kudsiyet-sıfât-ı Hazreti saltanat-penâhî pâdişâhumuz Sultân Bâyezîd “e'azza'llâhü ensârahû” hazretinün evsâfından tasvîr idüp mu'âyene gösterem. Ammâ fazîlet-i adâlet ki 'adl ü insâf andan ibârettür -ki hâfız-ı silsile-i mevcûdât ve râdi'i-i mevâdd-ı fesâd-ı mahlûkâtur- padişâh-ı muzafferün gazrîze-i şerîfnde merkûzdür;

nitekim âsârı mahsûstur. Bi-hamdi'llah ki 'ahd-i saltanatında tîg-ı şer'î hak meslûl ve rakabe-i zulm ü bâtil maglûldür. Ve emn ü emân ve inkitâ'-ı mevâdd-ı fetret ü fesâd ve inhidâm-ı ekser-i bünyân-ı bida' bunun şâhid-i 'adlıdür." (Tursun Bey, 1977: 17)

Beyitlerde padişahın özellikle din ve dünya padişahı olduğu vurgulanmaktadır. Bu konuda İdris-i Bitlisî'nin Yavuz Sultan Selim üzerinden diğer padişahları da kapsayacak bir yorumu görülmektedir. Bu yorum bize Osmanlı'nın din hassasiyetini ve padişahların da Allah'a itaat konusundaki rikkatlerini göstermektedir. İdris-i Bitlisî doğu bölgesindeki insanların çeşitliliğinden bahseder ve ardından onları bir araya getirecek olan şeyin Allah'a itaatten geçtiğini ve bunun da Osmanlı padişahlarında olduğunu belirtir:

"...Çünkü Kürt beldelerinde tâife, kavim ve aşiretlerin melikleri çeşitlidir. Ortak tevhid kelimesi ümmet olma müsâmahası olmaksızın ortak bir iş yapmaları mümkün değildir. Şimdi sultâna itâ'at etmek Allah ve Resûlü'nün sözüne uymaktan gelir. Allah'a şükür itâ'at yolundadırlar." (Hatunoğlu, 1998: 90)

İshak Çelebi, II. Bayezid'in İslamî değerler ile hükmettiğini, devrinde adaletin cari olduğunu ve herkesin mutlu olduğunu ifade eder; hilafet ve saltanatı yan yana zikreder. Henüz Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı alarak hilafeti elde etmemişken hilafet zikrolunmaktadır. Nitekim şiirde de "Hilafet askerleri" ifadesi kullanılmaktadır. Şairin şiirdeki yorumunu, İshak Çelebi'nin ifadelerinde görülebilmektedir:

"...hulâsa-i selâtîn-i zü'l-iktidâr ve güzîde-i havâkîn-i 'âlf-mikdâr Hazreti Sultân Bâyezîd Şehriyâr "eskenehü'llâhü ma'a hulefâi'r-râşidîne fi dâri'l-karâr" belde-i tayyibe-i Kostantiniyye'deki makarr-ı eyâlet ü hükûmet ve müstekarr-ı saltanat ü hilâfettir. Devlet ü sa'âdetle karâr idüp cem' vüzerâ ve erkân muntazamü'l-ahvâl ve kâffe-i re'âyâ eyyâm-ı saltanatda müreffehü'l-hâl idi. Kavânîn-i şer'î 'adâlet muhkem devletinde kamu ehl-i vilâyet mu'azzez ü muhterem idi." (Keskin, 1998: 18)

3.2. Gazaların Sebebi ve Dinî Mesnedi

Aşağıda alıntılanan beyitlerde Osmanlı'nın fitneyle mücadelesine değinilmekte; genelde Safevîlere işaret edilmektedir. Safevîlerin çıkardığı fitne ve fesada karşı Yavuz Sultan Selim'in kılıcı kuvvetli bir settir. Ayrıca küfür diyarı Sultan'ın kahrından dolayı daima haraptır:

Fesâd ü fitne Ye'cücüne sedd-i âhenîn tîgî

Anun zât-ı şerîfidür meger İskender-i sâni Revânî Divanı, k. 33/7.

"Kılıcı, fesat ve fitne Ye'cücüne kuvvetli bir set olan padişahın zât-ı şerifi, ikinci İskender gibidir."

Revânî, Sultan I. Selim'in fitne ve bozgunculuğa kılıcıyla set çektiğini ifade eder. İdris-i Bitlisi'nin Padişah'ın Doğu bölgesine yönelik seferlerinin altındaki sebepleri izah ettiği sözlerinde Revânî'nin işaret ettiği olayları görmekteyiz:

“Hilafete dayanmaktan asıl maksat uzak ve yakındaki memleketlerin dinsizlik, zulüm vs.'den korunması ve dinin takviye edilmesidir. Memleketlerin çeşitli meselelerine Sultân'ın himmeti, Âl-i Osman'ın âdeti üzere evvela imamların ve din âlimlerinin fetvaları gereği Kızılbaş dinsizleriyle harp ettiler. Bu, kâfirle harp etmekten daha ehemmiyetli idi. O fesat bütün İslam memleketlerinde idi.” (Hatunoğlu, 1998: 103)

Mekke Medîne Mısır ile Şâm oldu hep senün

Bir yılda kime oldu müyesser bu çâr feth Revânî Divanı, k. 2/8.

“Mekke, Medine, Mısır ve Şam hepsi senin oldu. Bir yılda bu dört fetih kime nasip oldu?”

Rûma zamîme oldu diyâr-ı ‘Arab bugün

Kapunda eksük olmaya leyl ü nehâr feth Revânî Divanı, k. 2/7.

“Bugün Arap diyarı Rum diyarıyla birleşti. Fetih, gece gündüz kapında eksik olmasın.”

Beyit, Mekke, Medine, Mısır ve Şam'ın bir yıl içinde fethi ve daha önceki padişahlara nasip olmayışı belirtilmektedir. Mercidabık Savaşı (1516) ve Ridaniye (1517) savaşları ile Mısır ve Şam, Osmanlı Devleti'ne geçmiştir:

“Ol eşrârün serdârları olan Gavrî deryâ-yı bî-gûr-ı fenâda nâ-peydâ olup ‘mâ'in ma'ini’ hayâtı mısdâk-ı in asbaha ‘mâ'uküm gavren’ oldukda Mısır u Şâm u Haleb ‘âmme-i diyâr-ı ‘Arab ve cümle-i muzâfâtı memâlik-i mahrûsaya munzam olup hil'at-i saltanatları tırâz-ı hizmet-i haremeyn-i şerîfeyn ile mutarraz u mu'allem oldu. ... Bu denlü müddetde bu kadar fütûhât u magâzî buyurdıkları medh ü senâlarında kâfi vü vâfidür.” (Eyduvan, n.d.: 77)

Rây-ı cihân-güşân ile ma'mûr mülk ü dîn

Küfrün diyârı tîgün ile dâyimâ harâb Revânî Divanı, k. 1/21.

“Dünyayı fetheden hükmünle memleket ve din mamur iken küfür diyarı kılıcınla daima haraptır.”

Küfür diyarı ile kast edilen bölgelerden biri de İran bölgesidir. İran, şiirlerde sapkınlık ile nitelendiği gibi küfür ile de nitelendirilmiştir. Küfür diyarının daima Yavuz Sultan Selim'in kılıcıyla harap olmasının sebebi, İran hükümdarı tarafından sınırların ihlal edilmesi, Anadolu'da fitne çıkarılması gibi sebeplerle İran üzerine sefer düzenlenmiş olmasındandır. Sultan Selim'in Safevîlerle mücadelesi

şehzâdeliğinden itibaren başlar. Trabzon Sancağındayken mücadele ettiği gibi (Söylemez, 1995: 160; Emecen, 2011: 57) saltanat sonrasında da mücadelesi devam etmiştir. Büyük savaşlarından biri 920/1514 tarihinde yapılan Çaldıran Seferi ve zaferidir. Celalzâde Mustafa Çelebi, *Selim-nâme* adlı eserinin 15. faslında, Padişah'ın tahta çıktuktan sonra ilkbaharla birlikte çıktığı seferi ve zaferini anlatır:

“Taht-ı sa’âdet-bahta gelüp evvel-bahârda mübarizân-ı sa’d-fercâm ile sefer-i A’cam’a ‘azîmet-i zafer-encâm idüp Tebrîz ve Âzerbaycân ve Fâris ve Irâk kistrâsı Şâh İsmâ’îl ile buluşup kuvvet-i kâhire-i Hüsrevânî ile şevket ve şehâmetleri şâhlarını kesr idüp feth-i azîmden sonra hâk-i Tebrîz ni’âl-i semend-i ğubâr-âmize yüzü sürüp havâdis-i garîbe beyânındadır.” (Celâlzâde Mustafa, 1990: 126).

Selman Bursevî'nin *Câmi'ü'l-Cevâhir*'inde geçen ve “Sünnî İslam Dünyasının Temsilcisi ve Hâmisi” başlığı altında değerlendirilen hadise de Osmanlı gazalarının sebebini izah etmesi açısından önemlidir. Metne göre Tahmasb ehli olanlar camileri vs. ibadet yerlerini tahrip etmiş, sünnî Müslümanların inançlarını yaşamalarında zorluk çıkarmış ve Şeriat-i Muhammediyye'ye uymamıştır. Ayrıca sünnî olanları ibadet ve taatlerinden men etmiştir (Yılmaz, 1995: 7).

3.3. Osmanlı: Sünnî İslam Dünyasının Temsilcisi ve Hâmisi

Kanunî Sultan Süleyman'ın konumu ve cömertliği hakkında tertip edilen beyitlerde Sultan, yaptığı hayır işleri zikredilirken onun sünnî olduğu da vurgulanmaktadır. Bağdat'da Şiiiler tarafından yıkılan İmam-ı Azam Türbesini yenilemesi ait olduğu anlayışı göstermektedir:

Sâhibu'l-cum'a şeh-i sünnî Süleymân-ı zamân

Câmi'ü'l-bâlâ ta'âlallâh 'aceb 'âlî binâ Yahya Bey Divanı, k. 3/43.

“Adına Cuma hutbesi okunan, sünnî şeyhi ve zamanın Süleyman'ı olan padişahın yaptırdığı ulu bir câmi! Allah yüceltsin, ne yüce bir yapı!”

Mînet Allâha ki feth eyleyüben Bağdâdı

Evliyâ burcına hükm eyledi şâh-ı Haremeyn Yahya Bey Divanı, Tar. 46/1.

“Allah'a şükür ki Bağdat'ı fethederek Haremeyn Padişahı, veliler burcuna hükmeyleti.”

Sûr içinde yapılıp kabri-i İmâm-ı A'zam

Kıldı dil gülşenini feth-i fütühât ile zeyn Yahya Bey Divanı, Tar. 46/2.

“İmam-ı Azam'ın kabri sur içinde yapılarak gönül bahçesini fetihlerin (en güzel) fethiyle süsledi.”

Kanunî Sultan Süleyman, Serasker ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın komutasında Bağdat'ın fethini gerçekleştirdikten sonra yine Paşa'nın

gayretleriyle İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin kabri-i şerifini tespit ve daha sonra imar ettirmiştir. Hatta türbeyi de içine alacak şekilde bir kale yaptırmıştır.

Şah Tahmasb'ın Bağdat valisi Tekelü Mehemed Hân, bizzat Sultan Süleyman'dan aman dilemiş, Bağdat'ın fethi için davet etmiştir. Bağdat mukimleri herhangi bir mücadeleye girişmeden şehri teslim etmişlerdir:

“Şâh-ı gümrâh tarâfından Bagdâd'a vâlf olan Tekelü Mehemed Hân nâm-ı bedgümân cânib-i pâdişâhîden amân tâleb idüp... Cümlesi hâzır ve muheyyâ 'asker-i İslâmün gelmesine göz kulak tutup beklemede bir tarâfdan mu'tâd üzre 'asker-i İslâm ve sa'âdetlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh dahi devlet [u] ikbâl ile göçilüp Bagdâd-ı behişt-âbâd'a nüzûl olındı. Ve hem ol gün miftahların sa'âdetli pâdişâha götürdiler. Ve içinde olan Kızılbaşlar tagilup gitdiler. ... Bilâ ceng [u] cidâl suhûletle mazbût-ı şâh-ı 'âlf-himem oldı.” (Gürışık, 2005: 136-138).

Bağdat'ın fethinden sonra Kanunî Sultan Süleyman, şehri teşrif eder, hediye, ihsan ve sadaka dağıtım merasiminden sonra maiyetindekilerle İmam-ı Azam'ın kabrini ziyaret eder; türbe ve camiinin yapımına karar verir:

“Ba'dehû dîvân-ı pâdişâhî olup evvelâ Vezîr-i a'zam Serdâr-ı ekrem İbrâhîm Paşa dest-bûs-ı pâdişâhî mubâhî oldukda miyânına bir murassa' hançer ve başına bir murassa' sorguç ve arkasına bir hil'at-i fâhire giydürilmekle cümleden mümtâz ve ser-firâz olındı. Ba'de sâ'ir vüzerâ-yi 'izâm ve ümerâ-yı zî-şân dest-bûs-ı şehriyârî ile mesrûr olduklarında her birinün 'alâ kaderi merâtîb hâtırları tasyîb olunup hil'at-i fahire-yi pâdişâhîyle i'zâz u ikrâm olındılar. Ba'de İmâm-ı A'zâm hazretlerinün merkâd-ı envârları ziyâret olındı. Ve üzerlerine türbe-i şerîf ve câmi'-i şerîf kifâyet mikdârı evkât ve 'imâret ve fukarâ geldükçe oturacak hücerât ve bir kal'a-yı metîne dahî yapıilup kifâyet mikdârları top ve barut ve dizdâr-ı mustahfazân ta'yîn olındı.” (Gürışık, 2005: 136-138).

Selman Bursevî'nin *Câmi'ü'l-Cevâhir*'inde Sünnîlere karşı yürütülen fitne ve yıkımın tafsilatı görülmektedir. Metne göre Tahmasb ehli olanlar camileri vs. ibadet yerlerini tahrip eder, Ehl-i sünnet olanlara inançlarını yaşamak konusunda zorluk çıkarır ve Şeriat-i Muhammediyye'ye uymazlar. Kanunî Sultan Süleyman'ın doğu seferlerinden birine çıkma gerekçesi olarak İran Şahı Tahmasb'ın şerî'at-ı şerîfe-i Nebeviyye ve Ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzere olanları ibadet ve taatlerinden men ettiği ifade edilmekte, dolayısıyla “Sünnî” anlayışı ile hareket edilmektedir:

“... cânib-i maşrıkda ser-hayl-i tâcdârân-ı zâviye-i ilhâd ü fesâd [7a] ve mudıllı cumhûr-ı müfsidîn-i dalâlet-i mu'tâd Tahmâsb-ı ehli 'inâd hevâsına mutâba'at iden merede-i şeytân ve zümre-i tâgyân ile dâr-ı İslâm'da temekkün idüp şerî'at-ı şerîfe-i Nebeviyye üzere evâmîr-i

İlâhiyye'ye imtisâl ve sünnet-i seniyye-i Mustafaviyye üzere ibâdât-ı Sübhâniyye'ye iştigâl iden sülehâyı tâ'atullahdan men' itdüğinden gayrı musahhih-i müşkilât-ı şer'-i şerîf-i Muhammedî ve muvazzih-ı mu'âdilât-ı dîn-i münîf-i Ahmedî 'âlem-i ashâb-ı ehli's-sünneti vel-cemâ'a ve mu'lim-i evlâ tarîki'l-ibâdet-i ve't-tâ'a, muktedâ-i 'âlem ve reh-nümâ-i efham, İmâm-ı A'zami'l-Haneffî 'ala'llâhi derecâtehû fi mak'ad-ı sıdkın, 'inde melikin muktedirin hazretinün ve ana mutâba'at idüp dîn bâbında mucâhede-i belîga iden e'imme ce'ale'llâhu mesvahumü'l-cenne hazretleri [7b] ictihâdları ile Kitâb ü Sünnet ve icmâ'-ı ümmetden istinbât idüp tarîk-i Hüdâ üzere te'lif itdükları kütüb-i şer'iyeyi mer'iyeyi cebr ile ihrâk idüp..." (Yılmaz, 1995: 7)

Aşkî (ö. 1576) kendisinin ve Osmanlıların sünnî olduğu ve bu davada bir hayli zahmetler çektiklerini dile getirmektedir:

Hamden li'llâh anladuk dünyâyı 'irfânîlerüz
Pâk-zihn ü sâf-dil sünnî Müselmânîlerüz
Havfumuz yok dîv-i düşmenden Süleymânîlerüz
Tığumuzla ğâlibüz a'dâya 'Osmânîlerüz (Aşkî Divanı, k. ve mus. 67/1)

56 *"Allah'a hamdolsun ki dünyayı anladık; irfan ehliyiz. Zihni pak, gönlü temiz Sünni Müslümanlarız. İfrit düşmandan da korkumuz yok; çünkü Süleyman'ın kullarıyız. Biz Osmanlılarız, düşmanları kılıcımızla yeneriz."*

Sünnîler bu yolda gerçi hayli zahmet çekdiler
Çâr-yârun 'ışkına derd ü elemeler çekdiler
Râfızinün üstüne tığ u 'alemler çekdiler
Hamden li'llâh aldı Şâh-ı Rûm hâkân illerin (Aşkî Divanı, k. ve mus. 66/3)

"Gerçi Sünniler bu yolda hayli zahmet çektiler, Dört Halife'nin aşkına nice derde, eleme katlandılar. Rafızilerin üstüne kılıç ve sancak çektiler. (Sonunda) Allah'a hamdolsun ki Anadolu'nun padişahı, hakan yurtlarını aldı."

3.4. Sadakat Liyakat Dengesi

Bu konuda en karakteristik hadiselerin başında Şehzade Mustafa'nın (ö. 1553) katli gelmektedir. Şehzade Mustafa, türlü hile ve oyunlarla Kanunî Sultan Süleyman'ın gözünden düşürülmüş ve sadakatsizliği hususunda inandırılmıştır. Gerek beyitlerde gerekse mensur metinlerde dile getirilen hadisede, katlin yanlışlığı belirtilmiş; ancak bazılarında nihaî olarak sadakatsizlik ihtimalinden dolayı padişah haklı gösterilmiştir. Burada önemli olan sadakatsizliği tartışılan bir şehzadenin taşıdığı liyakat özellikleridir. Manzum ve mensur metinler ışığında bu iki kavram arasındaki ilişki ve denge sunulmaya çalışılmaktadır. Olaya bir mersiye yazan Yahya Bey şu beyitleri tertip eder:

Meded meded bu cihânun yıkıldı bir yanı

Ecel celâlîleri aldı Mustafâ Hânı Yahya Bey Divanı, Mers. 8/I-1.

“İmdat! Eyvahlar olsun! Bu cihanın bir yanı yıkıldı; [zira] ölüm eşkıyaları Şehzâde Mustafa’yı aldılar.”

Tolundı mihr-i cemâli bozuldu dîvânı

Vebâle koydılar âl ile Âl-i ‘Osmânı Yahya Bey Divanı, Mers. 8/I-2.

“Yüzünün güneşi battı, divanı dağıldı. Osmanlı âilesini hile ile günaha soktular.”

Geçerler idi geçende o merd-i meydânı

Felek o cânibe döndürdü şâh-ı devrânı Yahya Bey Divanı, Mers. 8/I-3.

“O savaş meydanlarının yiğidini adı geçtikçe çekiştirirlerdi. Felek, zamanın padişahını o [iftiracıardan] yana döndürdü.”

Tururdu şâh-ı cihân hiddetiyle nâre dönüp

Otagı haymeleri karlı kûhsâre dönüp Yahya Bey Divanı, Mers. 8/II-3.

“Cihan Sultanı kızgınlığından ateşe dönmüş hâlde duruyordu; otağının çadırları karlı dağlara benziyordu.”

Müzeyyen idi bedenlerle ak hisâre dönüp

El öpmege yürüdü mihr-i bî-karâre dönüp Yahya Bey Divanı, Mers. 8/II-4.

“Bedenlerle süslenmiş beyaz bir hisara benziyordu. Yerinde duramayan güneş gibi el öpmeye yürüdü.”

Kara geyürdü Karamana gussa itdi hüçûm

O mâhi ince hayâl ile kıldılar ma’dûm Yahya Bey Divanı, Mers. 8/III-3.

“Gam Karaman’a hücum etti kara[lar] giydirdi. O ayı ustaca hilelerle yok ettiler.”

Tolandı gerdenine hâle gibi mâr-ı semûm

Rızâ-yı Hak ne ise râzî oldu ol merhûm Yahya Bey Divanı, Mers. 8/III-4.

“Zehirli yılan [gibi kement] boynuna hale gibi dolandı; o merhum [şehzâde], Allah’ın takdiri ne ise razı oldu.”

Getürdü arkasını yire Zâl-i devr ü zemân

Vücûdına sitem-i Rüstem ile irdi ziyân Yahya Bey Divanı, Mers. 8/IV-1.

“Zamanın Zal’i [şehzâdenin] arkasını yere getirdi, Rüstem’in zulmü ile vücuduna zarar geldi.”

Şiirde, Şehzâde Mustafa, tüm Anadolu tarafından sevilen ancak kendisine oynanan oyuna karşı duramayan bir şehzâdedir. Öldürüleceği gün, tuzaktan habersiz bir şekilde babasının çadırına el öpmeye gitmiştir. Ölümünde Rüstem Paşa'nın büyük etkisi vardır. Şehzâdenin ölümüyle birlikte bütün Anadolu, özellikle Karaman büyük bir yasa boğulur. Şehzâde'nin erkânı dağılır.

Hoca Mehmed Efendi *İbtihâcü't-tevârih*'inde, Şehzâde Mustafa'nın katledilmesinden önce ortaya çıkan fitne ve fesattan bahseder. Ancak burada ilginç olan şey, Hoca Mehmed'e göre Şehzâde Mustafa gerçekten tahta niyetlenmiş ve katledilmeyi hak etmiştir. Bu yaklaşımdan, katli haklı çıkaracak ortamın oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Şehzâde tahta niyetlenmiş ve halkı kendisine derin bağlılıkla sevdirmiştir:

“Târîh-i vilâdeti fehvâsi üzre Hüsrev-i cihân olmak dâ'iyesi ile hüsrev-i bî-âkîbet olacağı fikr itmeyüp halkı itâ'atine dâ'î ve imâle-i kulûba sâ'î olup mülâtafa ve iltiyâmile celb-i kulûb-ı avâm ve tahrîk-i silsile-i teveccüh-i enâm itmeğin miyân-ı 'askerde güft ü şinîd mukaddimâtı bedîd olmuşîdi ve elsine-i avâmü'n-nâs medh ü senâsi ile istînâs idüp dil-i nâ-sipâsın muhabbetile dolmuş idi.” (Akgün, 1995: 246-247)

Padişah, şehzâdesi hakkında bazı söylentileri ciddiye almış, katline karar vermiştir. Ereğli'den geçerek Aktepe'ye konakladığı zaman Şehzâde Mustafa da o bölgeye gelir ve yerleştikten sonra devlet erkânı gibi o da Padişah'ın elini öpmek için padişah otağına gider ve otağa girmesiyle kurulan tuzak tahakkuk eder:

“Ve Şevvâl'in yigirmi altısında mevkib-i hümâyûn-ı pâdişâhî Ereğli'den geçüp Akdepe nâm menzile nüzûl itmişîdi. Şehzâde-i sâde-dil dahî ol mahalle karîb menzile nâzil olup vürûd-ı fermâna muntazır ve sipihr-i bî-mihr mu'âmelesine dîde-i ibret-bîn ile nâzır oldu. ... Ordû-yı şâh-ı cihân-cûya gelince evfâc-ı asâkir-i dü-rûya durup alkışladılar. Dîvân-hâne-i hümâyûna karîb mahalde serv-i âzâde gibi piyâde olup vüzerâ önüne düşüp dîvân-hâne haymesi önünde selâmladılar. Şehzâdenin derûn-ı otak-ı hümâyûna dühûli ile kevkeb-i ikbâlinün ufûli ma'a vâkî' olup tegerk-i merg nihâl-i ömrini bî-bâr ve berg eyledi.” (Akgün, 1995: 246-247)

Hoca Mehmed Efendi, katlin gerekli olduğunu ifade etmekle birlikte Şehzâde Mustafa'nın hayatına sebep olarak da Rüstem Paşa'yı gösterir. Ancak bunun gerçekten bilinmediğini, Sultan I. Süleyman'ın bu olaydan sonra Rüstem Paşa'yı azletmesinden dolayı olayın böyle anlaşıldığını belirtir. Kendisine göre gerçek sebep ise Padişah'ın askerden bir taşkınlık çıkmasını önlemektir:

“Bu esnâda ki vüzerâ dîvân-hâne-i pâdişâhîde intizâr üzre idiler, fermân-ı şâh-ı kâm-kârla kapucılar kethüdâsi gelüp hâtem-i vizâreti Vezîr-i a'zam Rüstem Paşa'dan alup müşârûn-ileyhe ve vezîr-i râbî' Haydar Paşa'ya 'azl peyâmın îsâl idüp “istirâhat ve huzûr ile me'mûr

oldunuz.” deyüp haymelerine revâne eyledi. Ve mühr-i hümayûn emri hâkânî ile vezîr-i sâni olan Ahmed Paşa'ya teslim idüp vizâret müjdesin inhâ eyledi. ... Bu hâdisenin vukû'ını ekser-i nâs merhûm Rüstem Paşa'ya nisbet etmeğin mecârî-i a'mâl-i isâbet-me'âl-i sultânîden fehm olunan bu oldu ki, ol şeref-i musâheret ile müfâharet iden vezîr-i huçeste-tedbîr-i rûşen-zamîrin azli mahzâ eşirrâ-yı leşkerden sıyânet için ola.” (Akgün, 1995: 247-248)

3.5. Taht Boşluğunda Siyasî Krizlere Karşı Önlem Alınması

Osmanlı devlet yönetimindeki taht zafiyeti ve boşluğu büyük krizlere yol açtığı için taht konusunda büyük bir hassasiyet gösterilmektedir. Bunun en karakteristik örneklerinden biri de Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatının gizlenmesi hadisesidir. Aşağıda alıntılanan beyit ve tarih metninde Kanunî'nin Sigetvar Seferi'ndeki vefatı ve bunun Sultan II. Selim orduya yetişene kadar gizlenmesi anlatılmaktadır:

Halk-ı cihâna kırk sekiz gün tuyurmayup

Bir hafta kıldı gayrılar ancak bu hâleti

Bâkî Divanı, Mers. 1/VIII-4.

Tedbîri gör ki irmedi kimse hayâline

Âsaf cihâna gelse göreydi vezâreti

Bâkî Divanı, Mers. 1/VIII-5.

“Başkalarının ancak bir hafta yapabildiği bu durumu (Vezir Mehmet Paşa), dünyaya kırk sekiz gün duyurmadı. Kimsenin hayal edemediği tedbire bak. Âsaf dünyaya geleydi de vezirlik nasılmış göreydi.”

Şair Baki, bu tedbir ve temkini Süleyman Peygamber'in Asaf'ı ile kıyas ederek övmektedir. Vezir Mehmed Paşa, Padişah'ın vefatını çok gizli tutmuş ve derhal Sultan II. Selim'e Feridun Bey aracılığıyla haber göndermiştir:

“Vezîr Mehemed Pâşâ bu vâk'a-i hâ'ileyi bir vechle hıfz üzere tuttu ki kimse vâkîf olmadı. Ba'dehû kal'a-yı mezbûrun cümle tedârükün görüp temâm kırk üç gün meks iktizâ idüp kırk dördüncü gün Belgrad'a teveccüh olundu. Rivâyet olunur ki Vezîr Mehemed Pâşâ, Hüdâvendigâr hazretlerinin vefat ittikleri sâ'at hemân râz-dâr-ı kadîmi ... kâtib-i esrâr Feridun Beg'e vâris-i mülk olan Şehzâde Sultân Selîm Hân cânibine ale'l-'acele mektûp gönderüp bir vechle ilgâr eyledi ki Sigetvar'dan Kûtahya'ya sekizinci günde vâsıl oldu. Megerki şehzâde şikârda idi. Hemân ol cânibe irişüp mektûpları teslim eyleyüp mefhûm ne ise selâm olıcak, ... egerçi merhûmun intikâlin bilmemiş kimesne kalmamış idi. Bu mahalle dek kırk sekiz gün mestûr idi.” (Biga, 2004: 65-66).

Kaynaklara göre Sultan III. Murad hicri 5 Cemaziyelevvel 1003'te (16 Ocak 1595) vefat eder, yerine Sultan III. Mehmed geçer. Ancak sultan Murad'ın vefatını

kimseye söylemeden hatta sağlığının gayet yerinde olduğu bilgisi yayılarak Sultan Mehmed durumdan haberdar edilir:

“Ve işbu şehir-i cumâdelûlâ evâ’ilinde lisân-ı halk Pâdişâh-ı zemîn ü zemân hakkında dürlü dürlü söyleyüp ve Yeniçeri Agasının gelmesiyle hûd efsâne ziyâde söylenmeğe başlandı. ... Keşf-i sırr itmeyüp vükelâ-yı saltanat [236a] vüzerâ-yı izâm ve erkân-ı devlet ve umûr-ı mülk ü millet mesâlihine görmekde dakîka fevt itmediler. ... Hâlâ istirahat üzre oldılar diyü efsâne ile halkı uyutdılar. ... Vüzerânın dahifevtinden çendan haberleri olmayup Vâlîde Sultân hazretleri, Pâdişâh’un ahvâlinde istisfâr olundukda “el-Hamdü li’llâh dahi sag ve sâlimdür.” diyü Vezîr kâim-makâm Ferhâd Pâşâ’ya sıhhat haberleriyle cevâb virüp muhtefî Bostancıbaşı Ferhâd Aga’yı irsâl eylemişdi. ... Hemân alup kagıdun mefhûmı ma’lûm olup ber-vech-i isti’câl yola revâne olmuşlar, vüzerâ geldüğünde ma’lûm idindiler. Fî 6 cemâziyelûlâ, sene 1003.” (İpşirli, 1999: 425-426).

3.6. Âlim ve Sanatkârları Himaye

Burada yer verilen beyitlerde, Padişah’ın kapısının faziletli ve bilgin insanların sığınma yeri olduğuna, Padişah’a hizmet edenlerin güzel hallere layık olduğuna ve asitanına bağlananların kıymetlerinin artacağına değinilmiştir.

Ashâb-ı fazla zât-ı şerîfün durur me’âl

Erbâb-ı dânişe işigün merci’ ü me’âd Revânî Divanı, k. 1/33.

“Zât-ı şerifin, fazilet ehline yüce bir makam; eşğin ise bilginlere bir dönüş (sığınma) yeridir.”

Pâdişâhum güzelüm devlet-i hüsnünde bugün

Lâyık oldur kim ola benden olanlar hoş-hâl Revânî Divanı, k. 18/28.

“Ey güzel padişahım! Güzellik devletinde bugün hizmetkârın olanlar, güzel nimetlere layık görülürler.”

Kadr ile başı göklere irişe gün gibi

Her kim ki âsitânuna eylerse intisâb Revânî Divanı, k. 1/5.

“Eşğine bağlanan kimsenin şerefle başı güneş gibi göklere erişir.”

Sultan I. Selim, idaresi altında yaşayan âlim ve sanatkâr insanları korumuş ve onlarla ilgilenmiştir. Kabiliyetli insanların yetişmesinde destek olmuş, onlara kabiliyetleri nisbetince caizeler vermiştir:

“Fusahâ-yı ‘Arab cenâbına kasîdeler virdiler ve bulegâ-yı ‘Acem rikâbına cerîdeler virdiler. Kavâbil-i Rûm’a dahi gayret gelüp ‘Arab şâtırlarınınun revîşin gördiler. ‘Acem şâ’irlerininün verzişin gördiler,

kendüler dahî kâbiliyetleri hasebi ile mezâyâ arturdılar. Şi'r bir tabaka dahi terakkî itdi. Pâdşâh dahi ehl-i 'irfân ve mürebbî-i zarifân idi, kâmillere murâdlarınca ve kâbillere isti'dâdlarınca envâ'-ı bahşîş u bahşâyîş ile ve bâb-ı lutf u ihsânından küşâyîş ile telakkî itdi." (Aşık Çelebi, 2010: 198)

Sultan I. Selim'in fethedilen yerlerdeki sanatkârları da Anadolu topraklarına getirtmiştir. İstanbul'a getirdiği âlim ve sanatkârın sayısının 3.000 civarında olduğu ifade edilmektedir (Abacı, 1974: 11). Çerkezler Kâtibi Yusuf'un ifadeleri bunun bir örneğini sergilemektedir:

"...Pâdişâh-ı 'asr çıkup fukarâ-yı şeh'r ve mesâkin-i dehre şükru'llah çok sadaka verdi. Andan Sultân Yakub'un Heş Bihişt nâm 'imâretine varup hâsılı şeh'r-i Tebriz'i garip yerleri heme temâşâ idüp ve diyâr-ı Âzerbaycân halkına nidâ-yı emniyet fermenin etdi. Pes çarşu pazar dökülü bedâyî'le memlû olup ehl-i harf ve erbâb-ı bahâr bey' u şîrâ'-ı kesb-kâre başladı. Velî ol diyâr garîbu'l-âsarda ne denlû sahip genç ... mün'im, sûfî, tüccâr, zevi'l-kemâl ehl-i san'at üstâz var ise evlâd ü 'ıyâl mâl ü menâlleriyle İstanbul'a sürülmeleri emr olunup dokuz günde tedâriklerin gördiler." (Doğan, 1997: 65)

Sultan I. Selim'in âlim, sanatkâr ve faziletli insanları koruması, himayesine alması örneklerinden biri de Tebriz fethi sonrası gerçekleşir. Tebriz'den 2000'e yakın hane, ileri gelen, halk, faziletli ve hünerli insanlar seçmiştir:

"Başşehir Tebriz'den asker eşliğinde çocukları ile beraber hilafet merkezi İstanbul'a gitmeleri için Tebriz'den 2000'e yakın hâne, ileri gelen, halk, faziletli ve hünerli insanlar seçti. Sefer hazırlıklarından bilhassa eşya ve yüklerin nakledilmesi için at, katır ve develerin hepsinin hazırlanmasını emretti." (Hatunoğlu, 1998: 82)

3.7. Fitne ile Mücadelede Devlet, Ulemâ ve Toplum

Padişahların fitne ile mücadelesine değinen beyitlerde genelde Safevîlere işaret edilmektedir. Safevîlerin fitne ve fesadına karşı mücadele eden padişahlardan biri de Yavuz Sultan Selim'dir. Sultan'ın kılıcı kuvvetli bir settir. Ayrıca küfür diyarı Sultan'ın galibiyetlerinden dolayı daima haraptır:

Fesâd ü fitne Ye'cücüne sedd-i âhenîn tîgi

Anun zât-ı şerîfidür meger İskender-i sâni

Revânî, k. 33/7.

"Kılıcı, fesat ve fitne Ye'cücüne kuvvetli bir set olan padişahın zât-ı şerifi, İkinci İskender gibidir."

İdris-i Bitlisî'nin Padişah'ın Doğu bölgesine yönelik seferlerinin altındaki sebepleri izah ettiği sözlerinde Revânî'nin işaret ettiği olaylar görülmektedir. Bitlisî'nin en önemli tespitlerinden biri de fitnecilerle harp etmenin kâfirlerle harp etmekten daha ehemmiyetli oluşunu dile getirmesidir:

“Hilafete dayanmaktan asıl maksat uzak ve yakındaki memleketlerin dinsizlik, zulüm vs.’den korunması ve dinin takviye edilmesidir. Memleketlerin çeşitli meselelerine sultânın himmeti, Âl-i Osman’ın âdeti üzere evvela imamların ve din âlimlerinin fetvaları gereği Kızılbaş dinsizleriyle harp ettiler. Bu, kâfirle harp etmekten daha ehemmiyetli idi. O fesat bütün İslam memleketlerinde idi.” (Hatunoğlu, 1998: 103)

Safevîlerin başını çektiği fitne konusu Sultan I. Süleyman’da da dile getirilir. Beyitlerde tafsilata girilmez, sadece fitnenin varlığından ve ona karşı Padişah’ın adalet dergâhını korumasından bahsedilir:

Revâfızla havâric mün’adim oldı zamânunda

Çekelden şark u garba Zülfikâr-ı Şâh-ı Merdâni Hayâlî, k. 22/13.

“Yiğitler Şahi, Zülfikâr’ını doğuya ve batıya çekti çekeli kendi zamanında Rafizilerle Hariciler, yok oldu.”

Menzil-i zendeka vü mecma’-ı ilhâd olalı

Sarsar-ı kahrın ile hitta-i Îrân vîrân Bâkî, k. 2/30.

“Zındıkların menzili ve dinsizlerin toplanma yeri olduğundan beri kahrının kasırgasıyla İran diyarı virandır.”

Sultan Süleyman’ın Doğu seferlerinin sebebi, fitne ve inkâr olarak görülmektedir. Özellikle Bakî’nin beyti bunu daha çarpıcı bir şekilde vurgular. Zira daha önceden harabe olmayan İran diyarı zındıkların ve dinsizlerin toplanma yeri olduktan sonra Sultan Süleyman’ın kahrına maruz kalmıştır.

Selman Bursevî’nin *Câmi’ü’l-Cevâhir*’inde fitnenin tafsilatını görebiliriz. Metne göre Tahmasb ehli olanlar camileri vs. ibadet yerlerini tahrip eder, Ehl-i sünnet olanlara inançlarını yaşamak konusunda zorluk çıkarır ve Şeriat-i Muhammediyye’ye uymazlar. Alıntılıdığımız metinde Sultan I. Süleyman’ın doğu seferlerinden birine çıkma gerekçesi olarak İran Şahi Tahmasb’ın şerî’at-ı şerîfe-i Nebeviyye ve Ehl-i sünnet ve’l-cemaat üzere olanları ibadet ve taatlerinden men ettiği ifade edilmektedir. Buna karşı Sünnî İslam’ın temsilcisi tavrıyla hareket edilmektedir:

“...câni-i maşrıkdâ ser-hayl-i tâcdârân-ı zâviye-i ilhâd ü fesâd [7a] ve mudill-ı cumhûr-ı müfsidîn-i dalâlet-i mu’tâd Tahmâsb-ı ehl-i ‘inâd hevâsına mutâba’at iden merede-i şeytân ve zümre-i tâgyân ile dâr-ı İslâm’da temekkün idüp şerî’at-ı şerîfe-i Nebeviyye üzere evâmîr-i îlâhiyye’ye imtisâl ve sünnet-i seniyye-i Mustafaviyye üzere ibâdât-ı Sübhâniyye’ye iştigâl iden sülehâyı tâ’atullahdan men’ itdüğünden gayrı musahhîh-i müşkilât-ı şer’-i şerîf-i Muhammedî ve muvazzih-ı mu’âdilât-ı dîn-i münîf-i Ahmedî ‘âlem-i ashâb-ı ehli’s-sünneti vel-cemâ’a ve mu’lim-i evlâ tarîki’l-ibâdet-i ve’t-tâ’a, muktedâ-i ‘âlem ve

reh-nümâ-i efham, İmâm-ı A'zamî'l-Hanefî 'ala'llâhi derecâtehû fi mak'ad-ı sıdkın, 'inde melikin muktedirin hazretinün ve ana mutâba'at idüp dîn bâbında mücâhede-i belîga iden e'imme ce'ale'llâhu mesvahumü'l-cenne hazretleri [7b] ictihâdları ile Kitâb ü Sünnet ve icmâ'-ı ümmetden istinbât idüp tarîk-i Hüdâ üzere te'lif itdükleri kütüb-i şer'iyeye-i mer'iyeyi cebr ile ihrâk idüp..." (Yılmaz, 1995: 7).

Kızılbaşların beyitlerde, küfür, sapkın, fesat ve nifak ehli olarak nitelendirilmeleri sadece dönemin şairleri veya toplum tarafından kabul görmüş bir kanaat değildir. Devletin en üst dinî makamı olan şeyhülislamlık makamınca da bu görüş veya inanç kabul görmüştür. Ebussuud Efendi, vermiş olduğu fetvalardan birinde Safevîlerin neden küfür ehli olduklarını gerekçesiyle izah eder. Şiirlerde ve kronik eserlerde de aynı söylemin görülmesi devlet ve milletçe aynı inanca sahip oluşa işaret etmektedir. Ebussuud Efendi'ye sorulan soruda küfür sebepleri, acaba İslam askerine kılıç çektiği için mi yoksa başka bir sebebi mi var şeklinde, özellikle sorulmuştur. Ebussuud Efendi cevabında inançları dolayısıyla kâfir olduklarını izah etmektedir. Hatta öyle ki küfür gerekçelerini saydıktan sonra onların küfürlerinde şüpheye düşenlerin de kâfir olacağını eklemektedir:

"Su'âl-i âhar: Kıtâlleri helal olduğu takdirce, mahzâ sultân-ı ehl-i İslâm hazretlerine bağî ve 'adâvet üzre olup 'asker-i İslâm'a kılıç çektiği için mi olur, yâhûd gayri sebebi var mı?

Elcevap: Hem bağîlerdir hem vücûh-i kesîreden kâfirlerdir. ...

481. Mes'ele: Tâ'ife-i mezbûre Şî'a'dan olmak da'va ederler "lâ ilâhe illâllah" derler iken bu mertebeyi îcâb eden halleri nedir, mufassal ve meşrûh beyan buyrula?

Elcevap: Şî'a'dan değil "yetmiş üç fırka ki içinde Ehl-i Sünnet fırkasından gayri nârdadır" deyu Hazreti Resûl (sallallahu aleyhi ve sellem) tasrih buyurmuşlardır, bu tâ'ife ol yetmiş üç fırkanın hâlis birinden değildir. Her birinden bir miktar şer' ve fesad alıp kendiler hevâlarınca ihtiyâr ettikleri küfr ü bid'atlere ilhâk edip bir mezheb-i küfr ü dalâlet ihtirâ' eylemişlerdir. ... Ol zâlimler Kur'ân-ı 'Azîm'i ve şer'iat-i şerîfeyi ve dîn-i İslâm'ı istihfâf eylemekle ve kütüb-i şer'iyeyi tahkîr edip oda yakmak ile ve 'ulemâ-yı dîni ilimleri için ihânet edip kırmak ile ve reisleri olan fâcir mel'ûnu ma'bûd yerine koyup ana secde eylemekle ve dahi hurmet-i nusûs-ı kat'iyeye ile sâbit envâ-ı hurûmet-i dîniyyeyi istihlâl eylemekle ve Hazret-i Ebî Bekr ile Hazret-i Ömer'e (radiyallahu anhum) la'n eylemekle kâfir olduklarından sonra Hazret-i Âişe-i sıddîkâ'nın (radiyallahu anhâ) berâati hakkında bunca âyât-i 'azîme nâzile olmuş iken ana 'itâle-i lisân eylemekle Kur'ân-

Kerim'i tekzîb edip kâfir olduklarından... kâtilleri mübah olup küfürlerinde şek edenler kâfir olurlar." (Düzdağ, 2006: 133-135)

Sonuç

Milletlerin hayatı bir süreklilik arz etmektedir. Bu süreklilikte bir milletin karakteristik özellikleri farklı zamanlarda yaşayan mensuplarında da görülmekte ve onlara istikamet vermektedir. Bu hakikat, milletlerin sahip olduğu değerleri, yine milletlerin kendi geçmişlerinde arama zaruretinin doğurduğu değerlerdir. Bu zaruretin gereği olarak milli genetik veya karakteristik kodlar edebî ve tarihî metinlerde aranmıştır.

16. yüzyıl divanları ve tevârih-i Âl-i Osmanlar üzerinde gerçekleştirilen bu inceleme şu gerçeğin bir sağlamasını da yapmıştır: Divan şiiri, tarihî unsurları yalın ve gerçek düzlemde sunmamakta, edebî sanatlarla tahkiye ve tasvir etmektedir. Bu sebeple şiirdeki tarih, realiteden hareketle oluşturulmuş; estetik bir hüviyet kazanmış hadiselerdir. Bu hadiseler, şairin bakış açısını yansıtmakta; bazıları tevârih-i Âl-i Osmanlarda izaha kavuşmaktadır.

Bazen şiirde geçtiği halde kronik kaynaklarda rastlanılmayan olaylar, isimler ve mekânlar çıkabilmekte, bazen şiirde sadece varlığından haberdar olunan unsurlar hakkında kronik kaynaklarda detaylarıyla bilgiler bulunmaktadır. Bu, Divan şiiri ile kroniklerin birbirinin mütemmim cüzü olduğu sonucuna bizi götürmektedir.

Makalede Osmanlı devlet ve toplumunun bazı vasıfları başlıklar halinde sıralanmıştır. Bunların başında hükümdarın sadece dünyevî değil dinî bir temsiliyetinin varlığı; Osmanlı Devleti'nin Sünnî İslam dünyasının temsilcisi ve hamisi oluşu; kısa süreli taht boşluklarında büyük siyasi krizlere yol açıldığı için taht boşluklarını hissettirmeden yerine yeni padişahın derhal oturtulması; fitne karşısında devlet, ulema ve toplumun ortak söylem ve reflekslere sahip olması en sert şekilde fitnenin bastırılması gelmektedir.

Divan şiiri, tarihin basit olaylar yığınınından ibaret olmadığını, bugüne kadar süren zincirin halkaları olduğunu göstermektedir. Osmanlı tarihinde ortaya çıkan olaylar ve onlara verilen tepkiler bugün benzer olay ve fikirlere karşı toplumların ortaya koydukları tepkiler için en önemli referans kaynakları olmaktadır. İsimleri değişse de aynı kökten veya soydan gelen toplum ve devletler, tarihteki rollerini aynı çizgi üzerinde devam ettirmektedirler. Bu temâdiyete gösteren önemli araçlardan biri de Divan şiiridir.

Kaynakça

- Abacı, A. (1974). *Farsça Selim-nâmeler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Akgün, A. (1995). *Hocazade Mehmed Efendi İbtihâcü't-Tevârih*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.

- Andrews, W. G. (2000). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, çev. T. Güney. İstanbul: İletişim.
- Armağan, İ. (1982). *Toplumsal Yapı, Bilim ve Sanat*. İzmir: Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Âşık Çelebi. (2010). *Meşâirü'ş-Şu'arâ İnceleme Metin I*, haz. F. Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Biga, H. (2004). *Târih-i Nihâdî -1b-80a-*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Braudel, F. (2006). *Uygarlıkların Grameri* (3. bs.), çev. M. A. Kılıçbay. İstanbul: İmge.
- Cançelik, A. (2010). *Tarih Kaynağı Olarak 16. Yüzyıl Divan Şiiri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Celâlzâde M. Çelebi. (1990). *Selîm-nâme*, haz. A. Uğur ve M. Çuhadar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2010). *Tarih Tasarımı*, çev. K. Dinçer. Ankara: DoğuBatı.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (15. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. (1997). *Çerkesler Kâtibi Yusuf'un Selîm-Nâmesi'nin Mukayeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Düzdağ, M. E. (2006). *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Emecen, F. M. (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* (2. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ertuğ, T. Z. (2007). On altıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayı'nda Eğlence ve Meclis. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* (4), 1: 1-15.
- Eyduran, A. S. (n.d.). *Tezkiretüş-Şu'arâ*. erişim <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10738,tsmetinapdf.pdf?0>.
- Fazlıoğlu, İ. (2011). *Işık İmiş* (2.bs.). İstanbul: Klasik.
- Güngör, E. (2003). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* (13. bs.). İstanbul: Ötüken.
- Günışık, B. (2005). *Peçevî Tarihi (46^b-80^a) Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Hatunoğlu, B. Y. (1998). *İdris-i Bitlisî'nin Selîm-nâmesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Hayâlî. (1992). *Divan*, haz. A. N. Tarlan. Ankara: Akçağ.
- İpşirli, M. (1999). *Târîh-i Selânikî I-II* (2.bs.). Ankara: TTK.
- Kaya, İ. G. (2006). *Divan Şiirinde Tarih Düşürme Geleneği ve Yahya Bey'in Bir Kasidesi*. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30: 39-56.
- Keskin, B. (1998). *İshak B. İbrahim Selîm-nâme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi SBE.
- Münîrî, Münîrî *Divanı*, haz. E. Ersoy. Çevrimiçi: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10631,muniripdf.pdf?0>.

- Ökten, S. (2008). *Yahya Kemal'in Rüzgârıyla Düşünceler ve Duyuşlar*. İstanbul: Ötüken.
- Özdalga, E. (2009). *Tarihsel Sosyoloji*. Ankara: DoğuBatı.
- Revânî, *Revânî Divanı*. Avşar, Z. (n.d). erişim <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78396/revani-divani.html>.
- Söylemez, F. (1995). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân (1481-1512)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE.
- Şentürk, A. A. (1999). *Osmanlı Şiiri Antolojisi (1.bs.)*. İstanbul: YKY.
- Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat Meseleleri*. İstanbul: Ötüken.
- Topal, S. A. (2008). *Celalzâde Salih'in Târih-i Sultân Süleymân Adlı Eseri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Topçu, N. (1998). *Kültür ve Medeniyet (2.bs.)*. İstanbul: Dergâh.
- Tursun Bey. (1977) *Târih-i Ebu'l-Feth*, haz. M. Tulum. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Uzun, S. (2011). *Aşkî (Üsküdarlı) Divan, Tenkitli Metin, Nesre Çeviri Ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Yahya Bey. (1977). *Divan*, haz. M. Çavuşoğlu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Yılmaz, N. (1995). *Selmân Câmi'u'l-Cevâhir*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.